

İKTİDARIN KAÇINILMAZLIĞINI İHMAL ETMEK: MARKSİST VE ANARŞİST DEVLET KURAMININ BİR ELEŞTİRİSİ

Neglecting the Inevitability of Power: A Critique of Marxist and Anarchist State Theory

İbrahim ÇİĞDEM¹ 

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi : 18/07/2024
Makale Kabul Tarihi : 06/06/2025

ÖZ

İnsan doğası ile iktidarın birbiri ile ilişkisi siyaset felsefesinin temel tartışma konularından biridir. Bununla birlikte, bazı kuramcılar tarafından iktidarın kaçınılmaz oluşunun ihmal edilmesi, zaman zaman ortaya çıkan bir durum arz eder. Yine, iktidarı devlet formuna indirgemenin sığ özelliği, devleti oldukça genelleyici sıfatlarla niteleme bağlamına da yansımıştır. Bu minvalde, devlete dair Marksizm ve anarşizmin sektör öncülleri gerek paradoksal gerekse de geçersiz argümanlar üretmelerine yol açmıştır. İki siyasal ideoloji de devleti toplumsal sınıfların bir aracı olarak görme konusunda hemfikir iken; kendi ideallerinde devletin konumunu belirleme noktasında açık bir çatışmaya girer. Marksizm’de devletin “geçici bir araç” olarak görülmesi büyük bir yanlışlık olarak tarihteki yerini almış iken; anarşizmde devletin ilgasına yönelik keskin çıkış, iktidarın kaçınılmaz özelliğinin bir sonucu olarak onu ciddi paradoksal zemine düşürmüştür. Bu makalede, Marksizm adına Karl Marx’ın, anarşizm adına ise Mihail Bakunin’in “olan” ile kendi “olması gerekenlerine” yönelik argümanları devlet kuramı odağında eleştirel bir değerlendirmeye alınmıştır. Makalenin sonunda, iki kuramcının da devlete “nihai bir son” vermeye yönelik argümanlarına rağmen iktidarın kaçınılmazlığını ihmal ettiklerine ve bu bağlamda onu aslında farklı formlarda yeniden ürettiklerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Doğası, İktidar, Devlet, Marksizm, Anarşizm.

ARTICLE INFORMATION

Research Article

Submission Date : 18/07/2024
Accepted Date : 06/06/2025

ABSTRACT

The relation between human nature and power is one of the basic discussion topics of political philosophy. However, neglecting of the inevitability of power by some theorists is an occasional occurrence. Again, fordable characteristic of degrading power to the form of state is also reflected in the context of characterizing the state with quite generalizing adjectives. In this context, the sectarian premises of Marxism and anarchism regarding the state have led them to generate both paradoxical and invalid arguments. While both political ideologies agree on seeing the state as a tool of social classes, they have certain conflict in terms of determining the position of the state for their own ideals. While the view of the state as a “temporary tool” in Marxism has taken its place in history as a big mistake; the sharp argument towards the abolition of the state in anarchism has brought it to serious paradoxical ground as a result of the inevitability of power. In this article, the arguments of Karl Marx on behalf of Marxism and Mihail Bakunin on behalf of anarchism regarding “what is” and their own “what should be” are critically evaluated with a focus on state theory. At the end of the article, it is stated that despite their arguments to estimate the state “a final end”, both theorists neglect the inevitability of power and in this context, they actually reproduce it in different forms.

Keywords: Human Nature, Power, State, Marxism, Anarchism.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, e-posta: ibrahimcigdem@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6475-0749 (Sorumlu Yazar/ Correspondent Author)

1. Giriş

Devlet, insanlık tarihinin seyrinde kaçınılmaz bir duraktır. Bu gerçeklik, insan doğasının eksik ama aynı zamanda belirli bir düzeyde akla sahip ve toplumsal bir varlık olması ile doğrudan ilgilidir. Diğer bir ifadeyle, devletin antropolojik bir sonuç olması ve insan doğasının bazı özelliklerini yansıtır niteliği, onu, insan doğasından bağımsız değerlendirilebilmesi pek mümkün olmayan bir düzleme yerleştirir.

Devlete dair kuramsal tartışmalar, genel anlamıyla kuramın kavramla olan sıkı ilişkisinden dolayı, bir kavram olarak devletin nasıl tanımlanacağı sorusu ile başlar. Kuramsal düzlemde devletin tanımına yönelik kurulan cümlelerde, düzen, egemenlik, iktidar ve şiddet gibi kavramlar ön plana çıkar. Ancak kuram, kuşkusuz kavrama yüklenen anlamdan öte bir tartışma sürecidir. Bu anlamda devlet kuramı, devletin ne olduğu sorusundan sonra onun neden kurulduğu, nasıl bir yapı arz ettiği, temel karakteristiğinin ne olduğu, insanla ve toplumla ilişkisi (özellikle toplumun devlete içkin olup olmadığı sorusu bağlamında) gibi sorulara verilen cevaplar çerçevesinde şekil alır. Bu noktada tarihsel olgulardan yararlanmak neredeyse kaçınılmaz hale gelir. Kuramın pratikle bu açık ilişkisi, siyasal ideolojilerin şekillenmesinde önemli bir paya sahiptir.

Tarih boyunca hemen her iktidarın bulunduğu düzlemde ona muhalefetin de olduğu düşünüldüğünde, bir iktidar formu olarak devlet de, muhtelif yoğunluklarda kendi muhalefetini oluşturmuştur. Bu manada devlet, birer siyasal ideoloji olan liberalizm ve Marksizm’den farklı açılarla eleştiri payını alsa da ona karşı en keskin muhalefeti anarşizm göstermiştir. Bu bağlamda devleti küçültme kaygısı taşıyan liberallerin aksine Marksistler², devleti “sınıfsız” toplumsal düzen ideali için “zorunlu ama geçici” bir araç olarak görmüşler iken; tüm erkleri hedef tahtasına alan anarşistler devleti, belirli kuralları dayatarak insanları “köleleştiren” ve derhal yıkılması gereken “gereksiz bir kötülük” olarak atfetmişlerdir. Marksistler, her ne kadar en nihayetinde “devletin sönümlenmesini” tasavvur etseler de, tarihsel olgular bunun büyük bir yanılğı olduğunu göstermiştir. Yine devlete karşı yoğun iktisat-merkezci bakış, Marksist kuramın devlete sığ yaklaşımının göstergesi halini almış iken; anarşist kuramın devlete karşı aşırı kötümser ve genelleyici duruşu anarşizmin sığlığını farklı bir boyuta taşımıştır. Bununla birlikte Bakunin, devlete karşı anarşist kötümserliği farklı boyutlarda somutlaştırsa da Marx’a en çok getirdiği eleştirisi olan “iktidar tuzağına düşmekten” kendisini kurtaramamıştır. Bakunin, devleti yıkmayı ve bu minvalde “özgür toplumu” tahayyül ederken, kendi “olması gerekenine” ulaşmak için devlete içkin olan iktidar ruhunu başka isimler altında yeniden

² Marksizm, Marx’ın doğrudan sistematize ettiği bir ideoloji olmaktan ziyade Friedrich Engels, Vladimir Lenin, Rosa Luxemburg, Antonio Gramsci, Louis Althusser ve Nicos Poulantzas gibi çeşitli dönemlerde yaşayan filozof ve kuramcıların argümanları ve tartışmalarının bir araya geldiği ideoloji olarak öne çıkmaktadır. Bu anlamda Marksizm, Marx’tan öte bir anlam içerir. Ancak bu makalede, Marksist kuram adına, düşünce ve tahlillerinden ilham alınan Marx’ın devlete dair argümanları odak noktasına alınmıştır.

kurgulayarak araçsallaştırmıştır. Daha net bir ifadeyle, Bakunin anarşizmi özünde bir iktidar tasavvurudur.

Mevcut argümanları temellendirmek adına makalede, sıklıkla karşı karşıya getirilen Marx ile Bakunin'in insan doğası hakkındaki yaklaşımları öncelikle ele alınacak; ardından iki kuramcının devlete dair yaklaşımları çeşitli yönleriyle aktararak eleştirel bir yaklaşımla yorumlanacaktır.

2. Marksizm ve Anarşizmde İnsan Doğası

Herhangi bir siyasal ideolojinin “olana” getirdiği eleştirileri ile “olması gerekene” dair normatif argümanları, insan doğası yorumundan tamamen bağımsız değildir. Bu bağlamda, gerek Marksizm gerekse de anarşizmin idealize ettiği toplumsal düzen ve ona ulaşma yolundaki araçları onların insan doğası tasavvuru temeli üzerine inşa edilmiştir.

İnsan doğası üzerine anarşizmin öncülleri nispeten daha net iken Marksizm'in öncüllerinin tartışmalı olduğu söylenegelmektedir. Hatta Marx'ın herhangi bir insan doğası argümanı olmadığı yorumu literatürde hâkim konumdadır (Karababa, 2022: 233-234). Vernon Venable'a göre Marx ve Friedrich Engels'in insan doğasına dair genel yaklaşımı, insan doğasının sürekli değişkenlik gösteren bir yapı arz etmesine odaklıdır (Venable, 1945: 4-5). Louis Althusser'a göre ise Marx, *Feuerbach Üzerine Tezler* isimli eserinde insan doğasına ilişkin iki özcü yaklaşım ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi evrensel bir insan doğası olduğu anlayışı iken ikincisi bu doğanın tek tek bireylerde bulunduğudır. Bununla birlikte, Althusser'a göre Marx'ın gençlik dönemi ile olgunluk dönemi arasında ciddi düşünsel farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda Marx, insan doğası anlayışında zamanla hümanizmden kopmuştur (Althusser, 2002: 269-294). Yine Robert Tucker, Marx'ın gençlik döneminde özcü bir insan doğası tasavvuru ortaya koyduğunu belirtmiştir. Ona göre Marx bu düşüncenin temeline insan doğasının yabancılaşmasını koymuştur. Bununla birlikte, olgunluk döneminde Marx, bireye dayanan insan doğası anlayışını terk etmiş ve yerine daha kolektivist bir yaklaşımla sınıf kavramını koymuştur (Tucker, 1972: 165-166).

Marx'ın gerek gençlik gerekse de olgunluk döneminde daha belirgin bir insan doğası anlayışının olduğunu öne süren kuramcılar da bulunmaktadır. Nitekim Marx'ın *Altıncı Tez* çalışmasında yer alan “*Kendi gerçekliği içinde insan özü toplumsal ilişkilerin toplamıdır.*” cümlesi Norman Geras'a göre Marx'ın insan doğası anlayışını yansıtmaktadır (Geras, 1983: 32-33). Sean Sayers'e göre ise Marx, insanın toplumsal, üretken ve değişken bir karakter arz ettiğini belirtmiştir (Sayers, 1998: 3-4; 2007: 86).

Marx'ın insan doğası yaklaşımı her şeyden evvel tarihsel bir yapı arz etmektedir. Sayers'in argümanı ile paralel biçimde belirtildiği gibi, Marx'a göre tüm tarih insan doğasının

değişiminden ibarettir. Bu bağlamda Marx için, tarihsel süreç içerisinde toplumsal bir karakter kazanan insan türünün salt kendi çıkarı doğrultusunda hareket ettiği argümanını öne süren liberal bireyci insan doğası anlayışı yanlıştır. Ona göre insan doğasının liberal anlayışı ancak ve ancak tarihin belirli bir döneminin sonucudur; aslında insan doğası değişken olmanın yanında üretken ve toplumsal bir yapı arz etmektedir. İnsan türünün bu ayırt edici özellikleri, Marx'ın özgürlük anlayışını (ve dolayısıyla devlete bakışını) etkilemiş ve bu bağlamda Marx, insani özgürleşmeyi, emeğiyle üreten bir varlık olan insanın emeğinin özgürleşmesine kadar genişletmiştir. Bu çerçevede Marx'a göre sınıflı toplumların genel karakteri, üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar şeklinde bölünmüş olmasıdır. Üretim araçlarına sahip olmayan insanlar, ürettikleri ürünler üzerindeki, ürünlerin aynı zamanda üretim araçlarına sahip olanlara ait olması sonucunda, kontrolünü yitirmekte ve bunun sonucunda, bu insanlar değişken bir doğanın getirdiği bir koşullanma ile yabancılaşılmaktadırlar (Bekmen, 2021: 176-179).

Marx'ın insan doğasına dair argümanları hakkında Marksist kuramcılar arasında tartışmalar olsa da anarşizmin insan doğası tasavvuru daha belirgin argümanlar içermektedir. Bu bağlamda anarşizmin kuramcıları insan doğasını, genel itibariyle, altruist, özgür, rasyonel, toplumsal, değişken ve ahlaki olarak betimlemiştir. Saul Newman'ın belirttiği kadarıyla, anarşizmin temsilcilerine göre insan, içsel bir ahlâka ve rasyonel bir yöne sahiptir (Newman, 2014: 83). Yine Rolf Cantzen'in aktardığı kadarıyla anarşizm için insan özgür olmaya yatkın bir varlıktır. Bu bağlamda anarşistler için insan toplumu rekabetten ziyade özgür iradenin getirdiği dayanışma yoluyla yaşamını sürdürebilmektedir (Cantzen, 2015: 290-295).

Her ne kadar anarşizmde insan doğası yorumu Marksizm'e göre daha belirgin olsa da insan doğasına ilişkin anarşist iyimserliğin istisnaları da bulunmaktadır. Bu manada anarşistler arasında insanın ne iyi ne de kötü olmadığını ancak içinde bulunulan şartlar çerçevesinde bu doğanın şekillendiğini belirten, insanın özünde bencil olduğunu vurgulayan ya da Bakunin gibi insanın dünyadaki ilk görünümünde kötü olduğunu ancak zaman içinde akli ile geliştiğini savunan kuramcılar da yer almaktadır (Marshall, 2019: 876).

Ayrıntıya girmek gerekirse, Bakunin için insan bir hayvandır ve hayvanlığını bastırabilecek kapasitede değildir. Ancak insan, hayvanlığını dönüştürebilir; hatta özgürlük ve akıl vesilesiyle onu dönüştürmelidir. Yine de ona göre insan, tarihsel süreç içerisinde ne zaman hayvanlığından çıkmaya çalışsa, “hayvanlığının kölesi” ve çoğu zaman onun “ikiyüzlü uşağı” olmuştur (Bakunin, 2014: 284). Bu manada, Bakunin için insanlar, diğer hayvanlar gibi hayatta kalma mücadelesine istinaden doğal bir hükmetme güdüsüne sahiptir. Ona göre insandaki bu iktidar güdüsü tarihte onun en olumsuz yönlerinden biridir (Marshall, 2019: 418).

Bakunin, hükmetme güdüsünün yanında, “tamamen ilkel ve hayvani” bir içgüdü olarak başkaldırı güdüsünün de her canlıda ve doğal olarak insanda bulunduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte o, insanların ve doğal olarak toplumların karakterinin ve doğasının etnografik,

klimatolojik ve ekonomik koşullarla şekillenebildiğini belirtmiş ve bu bağlamda insan doğasının değişken karaktere sahip olduğunu savunmuştur (Bakunin, 2019: 136). Ona göre insan, bulunduğu ortam tarafından şekil kazanan, tarihin ve toplumun bir ürünüdür (Marshall, 2019: 415).

Bakunin için insan türünün hayvaniliğinin bir diğer yönü ise onun vatanseverliğe yatkın olmasıdır. Bu noktada Bakunin, diğer hayvan türlerine ait toplulukların kendilerine bir yaşam bölgesi oluşturduklarını ve bu bölgeyi kendi türlerinden yabancı gördüklerine karşı koruduklarını ifade ederek, insanın vatanseverliğinin altında yatan güdünün de bununla benzer olduğunu belirtmiştir. Onun argümanında insanlık tarihi, “hayvaniliğinin bir sonucu olarak”, insanların birbirleri ile çatışma sürecinden başlamış ve yüzyıllar boyunca son derece kanlı ve dehşetli bir trajediye sahne olmuştur. Bu bağlamda her ne kadar insanlık artık dayanışmacı ve toplumsal bir karakter kazanmaya başlamışsa da tam olarak söz konusu trajediden kurtulabilmiş değildir (Bakunin, 2014: 283-296).

Gelinen noktada anlaşılmaktadır ki, insan doğası konusunda Bakunin’in Marx’a göre daha özcü bir yaklaşım ortaya koyduğu belirgindir. Özellikle Bakunin’in insanın hayvaniliğine ve güdülerine yaptığı vurgular bunu göstermektedir. Ancak bir parantez açmak gerekirse, Bakunin’in insan doğasının değişkenliğine dair ortaya koyduğu argüman onun özcülük ile inşacılık arasındaki harmonizasyonuna işaret eder niteliktedir. Bu argüman insan doğasının, içinde bulunan zaman ve mekan ile koşullanan toplumsal dinamiklerle sürekli var olan etkileşimine işaret eder. Bu durum Marx’ta da belirgin olan, yabancılaşma bağlamında da olsa, değişken insan doğası yaklaşımı ile paraleldir.

Marx ile Bakunin’in insan doğasına dair argümanlar konusunda bir diğer ortak noktası ise insanın toplumsallığı üzerinedir. Bakunin’e göre insan toplumsal bir hayvan türüdür. Ona göre doğanın “en ideal güçlerine” sahip olan insan, doğar doğmaz toplumdan yalıtılıp tek başına bir hayat sürmeye bırakıldığı takdirde ya ölecektir ya da düşünme ve konuşmadan yoksun yabani bir yaratık haline gelecektir (Bakunin, 2014: 66). Bakunin, bu bağlamda, bireyin temelini toplum olduğunu hatta daha da ileri giderek toplum olmadan bireyin bir hiçten ibaret olduğunu belirtmiştir (Bakunin, 2014: 213-214). Bununla birlikte o, Jean Jacques Rousseau’nun insanın sadece en bireyci değil aynı zamanda en toplumsal varlık olduğuna dair söylemini desteklemiş ve bu bağlamda toplumun yasalarla değil ancak gelenekler ya da alışkanlıklarla kendi kendini yönetebileceğini savunmuştur (Marshall, 2019: 400).

Bakunin “anarşizminin” paradoksal yönü bir tarafa bırakıldığında, insanların kendi kendilerini yönetebilecekleri argümanının tek temeli insan doğasına ilişkin bu toplumsallık vurgusu değildir. O, aynı zamanda, insan türünün değişkenliğinin bir sonucu olarak insanın artık hayvani dürtülerinden önemli bir ölçüde kurtulduğunu ve bu sayede geçmişe göre çok daha akıllı ve ahlaki bir karakter kazandığını öne sürmüştür. Bakunin’in “*İnsanın entelektüel*

ve ahlaki gücü, bir ırk, bir ulus, bir sınıf ve nihayet bir birey olarak mükemmelleşme düzeyine o kadar bağımlıdır ki, bu nokta üzerinde uzun uzadıya durmaya gerek bile yoktur.” şeklindeki sözleri onun bu konudaki duruşunu özetler niteliktedir (Bakunin, 2019: 73).

Bakunin için insan doğası, toplumsal ve ahlaki yönüyle bağlantılı olarak, altruist özelliklere de sahiptir. Ona göre bu gerçeklik Fransız Devriminin lideri Maximilien Robespierre’in kaleme aldığı beyannamede yer alan *“En küçük bir insanın bile köle olması halinde herkesin köle olduğunu”* ilan eden ifade ile somutlaşmaktadır (Bakunin, 2019: 139-140). Yine onun anlayışında, ahlaki doğasının bir sonucu olarak insanın özünde derin bir adalet duygusu bulunmaktadır. Bu nedenle Bakunin için insanlar kimliklerine bakılmaksızın eşit doğarlar ve suç ya da yanlış davranışlar insanın doğasından kaynaklı değil ancak toplumsal ortamdan kaynaklıdır (Marshall, 2019: 400).

Gelinen noktada Marksist ve anarşist insan doğası kuramında ortak yönler olduğu kadar ayrıtılan noktaların bulunduğu belirgin hale gelir. Bu minvalde insanın toplumsallığı ve değişkenliği, iki siyasal ideolojinin insan doğası hakkındaki ortak kuramsal argümanıdır. Bununla birlikte, Marksist kuramın iktisat odaklı yaklaşımı neticesinde insanın değişkenliği onun kapitalist üretim süreçleri bağlamında yabancılaşmasına odaklanmış iken Bakunin anarşizminde insanın değişkenliği olumlu bir seyir izlemiştir. Bakunin’in insan doğasına dair bu iyimser yaklaşımı onun insanı, geçen tarihsel süreçle birlikte, rasyonel, altruist ve ahlaki bir çerçeveye oturtması ve neredeyse insanı “mükemmelleştirilebilir bir varlık” olarak değerlendirmesi sonucuna götürür.

İki siyasal ideolojinin insan doğasına dair özcü yaklaşımı, onların devlete dair argümanlarına temel sağlamak açısından da önemli bir kalkış noktası sağlamıştır. Özellikle devletin araçsallığına dair Marksist devlet kuramı ile devletin “gereksizliğine” dair anarşist devlet kuramı, bu noktada daha da anlaşılır bir hale gelir. Ancak konuyu daha ayrıntılı incelemek insan doğası ile devlet arasındaki ilişkiyi daha net ortaya koyacaktır.

3. Marksist ve Anarşist Devlet Kuramı

Tüm siyasal ideolojilerin gerek tarihsel olgulara dayandırılan pratik ekseninde gerekse de soyut bağlamda devlete dair kuramsal tartışmalar içermesi, onların birbirlerinden farklarını ortaya koymalarında önemli bir rol üstlenir. Bu anlamda devlet, “amaç-arac”, “iyi-kötü”, “gerekli-gereksiz”, “sınıfsal-kimliksel”, “doğal-yapay”, “ilahi-beşerî” gibi ikilemler bağlamında çok sayıda niteliğin taşıyıcısı olarak siyaset felsefesindeki yerini almıştır.

Eşitlik idealizasyonunu uç noktalara taşıyan Marksizm, devleti (özellikle modern anlamda) daha çok sınıfsal bir araç olarak görme eğilimindeyken; özgürlüğü tutkulu şekilde idealize eden anarşizm devleti tüm özgürlüklerin önünde büyük bir engel olarak atfetmesiyle

bilinir. Marksizm ile anarşizmin tarihsel bağlamda en çok karşı karşıya kaldığı tartışma konularından biri olan devletin ne olduğu ve idealize edilen toplumsal düzendeki yerinin “ne olması gerektiği” sorularına Marx ile Bakunin’in verdiği cevaplar, konuyu daha derinlemesine incelemek adına önemlidir.

3.1. Marx: Sınıfsal Bir Araç Olarak Devlet ve “Proletarya Diktatörlüğü”

Marx’ın herhangi bir olguyu analiz etmesinde iktisadi ve tarihsel ilişkiler önemlidir. Bu nedenle Marksist devlet kuramını anlayabilmek için Marx’ın insan doğasının toplumsallığı, üretkenliği, değişkenliği ve bu bağlamda üretim ilişkileri içinde yabancılaşması gibi argümanlarına ek olarak onun tarih felsefesine de kısaca yer vermek yararlı bir yöntemdir.

Marx’ın tarih felsefesi, onun insan doğasına bakışı ile paralel bir şekilde, insanın pratik faaliyeti üzerine yani *praksis* temeline inşa edilmiştir. *Praksis*, insan yaşamının tüm alanlarını kapsamakta ve dolayısıyla onun üretkenliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Bekmen, 2021: 183-184). Bu üretkenlik süreci ve tarihsel ilişkiler, kuşkusuz, belirli bir iktisadi sistemde gerçekleşmektedir. İktisadi sistemler ise mülkiyet biçimleri çerçevesinde karakter kazanmaktadır. Bu minvalde Marx beş tür mülkiyet ve buna bağlı olarak oluşan tarihsel ilişki biçimi tanımlamıştır. Bunlar sırasıyla; ortak bir atadan türemiş kabile mülkiyeti, bir şehirde birden fazla kabilenin bir arada olduğu ancak kölelik sisteminin sürdüğü antik komün ve devlet mülkiyeti, kentle kır arasındaki diyalektik ilişkiyi oluşturan feodal mülkiyet, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet üzerine temellenen kapitalizm ve en son tarihsel aşamada ise özel mülkiyetin ortadan kalktığı komünizmdir (Rockmore, 2014: 187). Bununla birlikte ona göre tarih mülkiyet ilişkileri çerçevesinde meydana gelen sınıfların antagonistik ilişkilerinden ibarettir. Bu ilişkiler feodal dönemde serf-lord arasında iken kapitalist dönemde burjuva-proletarya arasındadır (Marx ve Engels, 2020: 49-50). Marx’ın içinde bulunduğu kapitalist dönem düşünüldüğünde, onun devlet mefhumuna ilişkin argümanlarının bu iktisadi sistem çerçevesinde şekillenmiş olması şaşırtıcı değildir.³ Özellikle iktisat ile siyasetin belirli bir düzeyde olan ilişkisi onun mülkiyet ile devleti bir arada analiz etmesini neredeyse kaçınılmaz hale getirmiştir.

Ayrıntıya girmek gerekirse, Marx’a göre modern devlet, sistemin bir parçasıdır; üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete dayalı kapitalist sistemde mülkiyete sahip olan burjuva sınıfının proletarya sınıfı üzerindeki sömürsünün bir aracıdır. Ona göre kapitalist bir sistemde

³ Jessop’a göre Marx’ın devlete dair kapsamlı bir tahlil yapmadığı belirtilmektedir. Yine onun belirttiği kadarıyla Marx’tan ilham alan ancak salt ona indirgenemeyecek Marksist klasiklerin hiçbirinde tutarlı bir devlet kuramı bulunmamaktadır. Meselenin bu boyutu ile paralel biçimde, örneğin modern devleti “parazit” olarak gören anlayış Marx’ın ilk dönemlerinde öne çıkan bir görüş olsa da, sonraki dönemlerinde Marx bu görüşte ısrarcı olmamıştır (Jessop, 2021: 53-59).

devletin bir parçası olan yasalar sermaye sahiplerinin çıkarlarına göre dizayn edilirken; sınıfsal bir çatışmanın başladığı durumda devlet, silahlı gücünü kullanarak alt sınıfların taleplerini şiddet yoluyla bastırarak sermaye sahibi sınıfın güvencesini sağlamaktadır. Yine Marx’a göre ceza yasaları sınıfsal bir karakter arz eden devlet tarafından alt sınıftan insanlara eksiksiz bir biçimde uygulanabilirken egemen sınıftan kişiler söz konusu olduğunda daha esnek bir tavır alınabilmektedir (Küçük, 2022: 11). Onun perspektifinde modern (kapitalist) devletin aldatıcı bir karakteri vardır. Bu manada devlet, görünürde herkesin katılımına açıktır ancak arka planda ayrıcalıklı sınıfların çıkarlarını koruyan ve alt sınıfların sefaletini ve yabancılaşmasını perdeleyen bir yapı içerir (Newman, 2014: 58). Bu anlamda, Marx’a göre devletin özü, tıpkı insan doğasında olduğu gibi, yabancılaşmadır (Cutler, 2014: 24-25).

Marx için Fransız Devrimi’nden sonra ortaya çıkmış olan modern (kapitalist) devlet, birey ile toplumun gerçek çıkarlarından kopmuş bağımsız bir form olarak görülmüştür. Yani Fransız Devrimi ile birlikte devlet, “sivil toplumun yanında ve dışında ayrı bir varlık” haline gelmiştir (Marx ve Engels, 1965: 45-78). Onun belirttiği kadarıyla, geçmiş dönemde yarı feodal ya da mutlak monarşiye hizmet eden burjuva sınıfı, sanayileşme sürecinin ivme kazandırdığı kapitalist sistem ile birlikte modern devlette siyasal egemenliği tek başına ele geçirmiştir. Bu bağlamda, onun için modern devletin gücü, burjuva sınıfının çıkarlarını sağlayan ve koruyan bir kuruldansa başka bir şey değildir. Çünkü burjuva, zaman içinde insan nüfusunu bir araya toplamış, üretim araçlarını merkezileştirmiş; bu durum da kaçınılmaz olarak siyasal merkezileşmeyi getirmiştir (Marx ve Engels, 2020: 51-55). Görüldüğü üzere, Marx için devlet sınıfsal bir yöne sahiptir ve bu anlamıyla üst sınıfların alt sınıflar üzerinde baskı uyguladığı araçsal bir karakter arz eder. Bununla birlikte, Marx’ın devletin sınıfsallığına dair argümanı zaman zaman muğlak bir görünüm sunar. Özellikle devletin sınıflardan “görelî özerkliği” argümanı bunun temel nedenidir.

Argümanlarını tarihsel olgulara dayandıran bir kuramcı olarak Marx’ın bu muğlaklığının sebebi, kuşkusuz Fransa’daki tarihsel deneyimle bağlantılıdır. 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devriminin burjuva sınıfının gücünü yansıtan tarafı bir yana bırakıldığında, 1851 yılında gerçekleşen hükümet darbesi ile Louis Bonaparte’ın liderliğini yürütmüş olduğu güçler burjuva sınıfından önemli ölçüde özerk hatta zaman zaman ona karşıt hareket etmişlerdir. Yine de Marx’ın iddiasına göre Bonapartist devlet burjuva sınıfının meydana getirdiği bir “canavardır”. Onun ifadesine göre Fransa’da burjuva sınıfı proletaryanın oluşturduğu korku iklimini bastırmak için Bonaparte’ı iktidara getirmiştir. Ancak sonrasında Bonaparte iktidarı, burjuva egemenliğindeki parlamentoya karşıt duruma geçmiştir. Bu nedenle Marx için Bonapartist devlet, burjuva iktidarının çarpıtılmış bir ifadesidir; burjuvanın kendi iktisadi çıkarlarını korumak için gerçekleştirdiği siyasal bir intihar vakasıdır. Özetle bu sınıf, “kesesini kurtarmak için tacını kaybetmiştir.” (Marx, 1975: 143).

Newman’a göre muğlaklığı nedeniyle Marx, aslında devletin burjuvanın sınıfsal hâkimiyetinin doğrudan bir parçası olmak yerine onun bir yansıması olduğunu söylemek istemiştir (Newman, 2014: 48-58). Gelineen noktada Marx’ın, devleti, özü yabancılaşma olan sınıfsal araç olarak gördüğü sonucuna ulaşılabilir. Bu nedenledir ki, Marx’ın insanın yabancılaşmasında modern devlete atfettiği olumsuz etki, onun “çözümü” içinde bir kalkış noktası olmuştur.

Ayrıntıya girmek gerekirse, Marx’a göre insanın yabancılaşmadan kurtulması için üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kalktığı bir toplumsal düzene geçilmesi gerekmektedir (Marx, 2017: 177-178). Bu düzene geçiş amacıyla, öncelikle, kapitalist çalışma ilişkileri içinde mülkiyete sahip olmayıp burjuva sınıfının çıkarları için çalışmak zorunda kalan kentli proletarya sınıfının iktidarı yani devlet aygıtını ele geçirmesi şarttır (Marx ve Engels, 2020: 65-66). Ona göre ele geçirilecek devletin rejimi “proletarya diktatörlüğü” olmalıdır (Marx, 2017: 605). Marx’ın bu “olması gerekeni” onun devletin bir sınıfsal araç olduğuna dair argümanına paraleldir. Daha açık bir ifadeyle, bu argümanda proletarya sınıfının iktidarını devraldığı devlet gücüyle birlikte, devletin burjuva sınıfı üzerinde bir baskı aygıtı haline getirilerek mülkiyet ilişkilerinin otoriter yöntemle tamamen değiştirilmesi sonucunda yabancılaşmaya son verilmesi ve “sınıfsız toplum” idealinin önündeki engelin kaldırılması amaçlanmıştır. Bu kuramda devlet tamamen ortadan kaldırılmamış; bir nesne olarak görülen devlete etkiye bulunan sınıfsal özne değiştirilmiştir.

Devletin ele geçirilmesinde izlenecek yöntem açısından ise devrim Marx ile Engels tarafından olumlandığı gibi siyasal katılım da proletaryanın burjuva üzerindeki siyasal tahakkümü için önemli görülmüştür.⁴ Bu nedenle Marksist kuramda modern (kapitalist) devletler, her ne kadar çoğunlukla eleştirilse de, burjuva-proletarya çatışmasında proletaryanın nihai mücadelesini verebileceği tek devlet biçimi olarak görülmüştür (Cutler, 2014: 22-26).

Gerek devrimci gerekse de demokratik yöntemle olsun, devletin proletarya tarafından ele geçirilmesi Marx’ın sosyal anlamda eşit bir toplum idealine ulaşmada en önemli aşama olarak görülmüştür. Bununla birlikte, Newman’a göre “proletarya diktatörlüğü” aşamasını savunan Marx’ın, devletin nihai anlamda ilga edildiği bir toplum tasavvuruna sahip olduğu da unutulmamalıdır (Newman, 2014: 66). Nitekim Marx’ın şu sözleri “sınıfsız toplum” adına onun devlete geçici bir araç gözüyle baktığını açıkça gösterir niteliktedir:

“Siyasal iktidar denen şey, bir sınıfın başka bir sınıfı ezmekte kullandığı örgütlü güçten başka bir şey değildir. Proletarya, burjuvaziye karşı verdiği savaşında,

⁴ Marksist argümanın siyasal katılım argümanı bir yana, gerçekten de bazen teşvik edici ve reformist adımlar (siyasal katılım olsun olmasın), her ne biçimde, mekanda ve zamanda olursa olsun kurulu düzenin çarpıklıklarını ortadan kaldırmada daha başarılı olabilmektedir. Bu nedenle devrim ya da reform kendi başına bir amaç olmaktan ziyade mevcut koşullara göre “olması gerekene” yönelik belirlenebilecek yöntemler olma anlamında araç manası taşır.

koşulların dayatması sonucunda bir sınıf olarak örgütlenmek zorunda kalacağına, devrim yaparak kendini egemen sınıf kılacağına ve böylelikle eski üretim koşullarını zor yoluyla silip atacağına göre, o zaman bu eski üretim koşullarıyla birlikte sınıf karşıtıklarının ve genel olarak sınıfların varlık koşullarını da silip atmış ve böylelikle bir sınıf olarak kendi egemenliğine de son vermiş olacaktır. O zaman, sınıfları ve sınıf karşıtıklarıyla birlikte eski burjuva toplumunun yerini, toplumun her bir üyesinin özgürce gelişmesinin toplumun tümünün özgürce gelişmesinin koşulu olduğu bir birlik alacaktır.” (Marx ve Engels, 2020: 76).

Bu noktada, Newman’ın analizinde Marx en nihayetinde devletsiz bir toplum tasavvur etmiştir. Ancak devletsiz bir toplum idealine ulaşma yolunda Marx neden devletin gücünü araçsallaştırmıştır? Ona göre bunun cevabı Hegelyan diyalektikle bağlantılıdır: Tarihteki her çağ kendisini aşacak koşulları meydana getirir (Newman, 2014: 66). Daha açık bir ifadeyle, Marksist kurama göre kapitalizm sosyalizmin (“eşitliğin”), devlet ise dar manada anarşinin (“özgürlüğün”) koşullarını kendinde oluşturur. Kısacası, Marx’a göre “proletarya diktatörlüğü” yoluyla üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin ilgası sonucunda “sınıfsız topluma” geçişle birlikte zaten sınıfsal temele sahip olan devlet de anlamsızlaşacaktır. Geline nokta, aslında Marx’ın devleti ne derece sığ yorumladığını gösterir niteliktedir.

Marx’ın devlete sığ bakışı, Marksist kuramcılar arasında da eleştiriye tabi tutulmuştur. Nicos Poulantzas’a göre Marx’ın temel eleştirilecek noktalarından biri devlet iktidarını çoğunlukla göz ardı etmesi ve bunun yerine odağında daha çok kapitalist üretim ilişkilerine yer vermesidir (Poulantzas, 1969: 67-68). Birebir aynı olmasa da Marx’a benzeri bir eleştiri post-Marksist akımın temsilcilerinden Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe’dan da gelmiştir. Onlara göre Marx’ın idealize ettiği düzenin tarihsel başarısızlığının sebebi siyasal olanın salt iktisadi süreçlere indirgenmesi bağlamındaki ekonomizmdir (Newman, 2024: 141). Diğer bir ifadeyle, bu akıma göre iktisat-merkezci bir yaklaşımla Marx, salt iktisadi dinamiklere indirgenemeyecek kimlikleri görmezden gelmiş ve bu durum da onun devlet kuramını pratikte artık işlevsiz hale getirmiştir. Marx’a yegane eleştiri, kuşkusuz, Marksistlerden gelmemiştir. Bu bağlamda anarşizmin temsilcileri, Marksist devlet kuramını daha çok “iktidar tuzağına düşmekle” itham etmiştir. Özellikle Bakunin’in Marx’a yönelik sert muhalefeti tarihsel bir gerçeklik olarak literatürde yerini almaktadır. İki kuramcı arasında devlete dair açık anlaşmazlık kendini özellikle Uluslararası Emekçiler Birliği (yaygın adıyla Birinci Enternasyonal) dâhilinde göstermiştir (Bank, 2012: 2). Ancak Bakunin gerek “olanında” gerekse de “olması gerekeninde” Marx gibi sığ ve paradoksal bir konuma düşmüştür.

3.2. Bakunin “Anarşizmi” ve Paradoksu: Devletin Yerine Hiyerarşik Öz Yönetimin İnşası

Anarşizm, etimolojik açıdan Grekçe kökenli bir kavram olup “erksizlik” anlamına gelmektedir (Marshall, 2019: 25). Anarşizmin “babalarından” sayılan ve kendisini “fanatik bir özgürlük aşığı” olarak tanımlayan Bakunin’e göre otorite dünyadaki en büyük kötülüktür. Ona göre, insanlık tarihinde bir şeytan varsa o da komuta etme eylemidir (Marshall, 2019: 418). Bakunin’in şu sözleri genel anlamıyla onun iktidara bakışını çarpıcı biçimde ortaya koyan nitelik taşır:

“...İnsanların, ancak kendi hayatlarına sahip çıktıkları, toplumu resmi tahakkümden ve vesayetten arınmış bir biçimde, bağımsız ve bütünüyle özgür birlikler yoluyla aşağıdan yukarıya örgütledikleri zaman mutlu ve özgür olabileceklerine inanıyoruz. Sosyal devrimcilerin inançları bu minvaldedir ve bu yüzden bizlere ‘anarşist’ diyorlar. Kavramla hiçbir sorunumuz yok, çünkü bizler gerçekten de iktidarın, ona boyun eğmek zorunda bırakılanlar kadar ona dâhil olanları da yozlaştırdığını biliriz ve bu nedenle iktidarların hepsine düşmanızdır.” (Bakunin, 1998: 226).

Marshall’ın belirttiğine göre, Bakunin için otorite “özgürlüğün inkârı” anlamına geldiğinden o, bireyi tüm kutsal, bireysel ve kolektif iktidar formlarına başkaldırmaya çağırmıştır. Ona göre iktidar hiçbir kimseye ait olmamalıdır çünkü başka bireyler üzerinde iktidar sahibi olan kişi ya da kişiler istisnasız bir şekilde diğerlerini “ezecek” ve “sömürecekler”⁵ (Marshall, 2019: 418). Bu anlamda Bakunin tarafından özellikle devlet, ayrı bir hedef tahtasına yerleştirilmiştir.

Ona göre devlet, insanlığın gelişimi için zorunlu bir evre olarak ortaya çıkmıştır (Cantzen, 2015: 111-112); yine devlet her şeyden evvel güçtür ve güç kullanma hakkından ibarettir (Bakunin, 2019: 92). Bu manada onun perspektifinde devletin özü baskıdır ve modern devlet Avrupa’da meydana gelen Reformasyon sürecinin bir sonucudur (Cutler, 2014: 24-25). Bu argümanları bir yana Bakunin, devletin ontolojisi ile ilgili tüm mantıksal sonuçların otorite ilkesi ile bağlantılı olduğunu belirtmiş ve devletin varlığını savunanların temel öncülünün insanların ve toplumun kendi kendilerini yönetme yeteneğinden mahrum olmaları ve bu nedenle yukarıdan dayatılacak akıl ve adil bir boyunduruğa ihtiyaç duymaları olduğunu belirtmiştir. Bunun ardından bu dayatmanın ne adına ve kim tarafından gerçekleştirileceğini sorgulamış ve cevaben de otoritenin güç, din ve üstün zekâ olmak üzere üç temel kaynağı olduğunu belirtmiştir (Bakunin, 2019: 114-115). Bu minvalde ona göre “yapay” bir otorite olarak devlet aslında teolojik kökenlere sahiptir. Bu bağlamda Bakunin, günümüz Hristiyan

⁵ Paradoksal biçimde Bakunin, her ne kadar otoriteyi reddetmiş olsa da toplumun otoritesi ile doğal otoriteyi kabul etmiştir. Ona göre toplumun otoritesi “yapay” bir olgu olan devletin otoritesinden daha nazik, sinsi ve hissedilmez bir karaktere sahiptir. Yine Bakunin, doğaya içkin olan bilimsel yasaları kabul etmiş ve bu bağlamda onlar olmaksızın insanların olamayacağını ve bu nedenle onlara isyan etmenin imkânsız olduğunu da beyan etmiştir. Bu anlamda Bakunin, Marshall’ın belirttiği kadarıyla, tüm otoritelere değil sadece dışsal ve “yapay” otoritelere karşıdır (Marshall, 2019: 418-419).

teolojisinin insan doğasını kötü addeden; insanların kendi hallerine bırakıldıklarında birbirlerinden kopacakları, güçlü olanların zayıf olanları ezecekleri ya da öldürecekleri inancı ile devlet olgusuna meşruiyet sağlamaya çalışıldığını öne sürmüştür (Maximoff, 1953: 144). Bu anlamda, ona göre “*Dinsiz bir devlet olmamıştır ve olamaz*” (Bakunin, 2019: 92).

Gelinen noktada, Bakunin’in devlete yönelik argümanlarının Marx ile ayrışan noktaları belirgin hal alır. Bu bağlamda, Marx’ın kökenini Fransız Devriminde aradığı modern devlet, Bakunin’de yerini Reformasyon sürecine bırakır. Bununla birlikte, Bakunin’in devlete atfettiği dini nitelik Marx’ın iktisat-merkezci yaklaşımından bir nebze ayrışır. Bu anlamda denilebilir ki, Bakunin, devleti salt iktisadi ilişkilerle açıklamaz, onu daha geniş bir kimlik skalasında değerlendirir.⁶

Meselenin bu boyutu bir yana, Bakunin devletin sınıfsal bir yön taşıdığı konusunda Marx ile hemfikir. Nitekim Bakunin için de devletler, egemen ve ayrıcalıklı sınıfların alt sınıflar üzerindeki sömürsünü devam ettirmek için örgütlenmiştir (Bakunin, 2019: 50). Bununla birlikte Bakunin’e göre devleti iktisadi şartlar ve dolayısıyla iktisadi anlamda sınıflar meydana getirmemekte, tam tersine devlet iktisadi koşulları belirlemekte ve dolayısıyla sınıfları oluşturmaktadır (Bakunin, 2019: 134-135). Bu noktada denilebilir ki, Bakunin’in yaklaşımına göre devlet kendi ontolojisini sağlamak üzere sınıfları kurmakta ve kendi egemenliğini üst sınıfa vermektedir. Başka bir ifadeyle, devlet-sınıf ilişkisi bağlamında Marx’ın ardıl konuma yerleştirdiği devlet, Bakunin’de öncül konuma geçmiştir.

Ayrıntıya girmek gerekirse, Bakunin, devleti, belirli bir azınlığın çoğunluğu yönettiği ve bu nedenle belirli bir sınıfın diğerlerini baskıladığı, bunun getirdiği adaletsizliğin sonucunda hoşnutsuz insanların olacağı bir düzen aygıtı olarak görmüştür. Ona göre bu aygıt, “kamu yararı”, “kamu çıkarı” ve “kamu güvenliği” gibi söylemlerle özümlemişse de gerçekte belirli yönetici sınıflara (aristokrasi, burjuva ve klerikal sınıf) varlığını borçludur. Bu anlamda onun perspektifinde bir devletin varlığı, mutlak anlamda eşitsizlik oluşturur ve dolayısıyla özgürlüğü ortadan kaldırır. Çünkü Bakunin için devlet mevcut toplum içinde en akıllı, en bilgili, en cesur ve en adanmış kişilerden oluşsa bile, bu kişiler, bireylerinin tümüyle eşit kabul edildiği toplumda ayrıcalıklı bir konuma doğrudan geçmiş olmaktadır. Bu nedenle ona göre yönetenler ve yönetilenler olmak üzere ikiye bölünen toplumda bir müddet sonra yönetenler elde ettikleri iktidarın kötü etkisi altına girmekte ve yozlaşma sürecinin bir parçası haline gelmektedirler (Bakunin, 2019: 112-119).

⁶ Devletin insan doğası ile olan ilişkisine yer verse de, Bakunin’in ona dini bir nitelik atfetmesi dikkat çekicidir. Gerçekten de, devlet insan ile olan ilişkisi bağlamında beşeri bir yön içerse de, onu mutlak anlamda beşeri bir olgu olarak tanımlamak, teokratik devletlerin tarihsel gerçekliğini göz ardı etmek olur. Yasaları devletin bir parçası olarak değerlendirdiğimizde, dini metinlerin içerdiği yasaları uygulama motivasyonuna sahip olan devletlerin varlığı, genel manada devletin tamamen beşeri bir yapı olduğuna ilişkin argümanı açıkça çürütür.

Devletin sınıfsallığı üzerine tarihsel pratiklerden de yararlanan Bakunin, bu manada, tarih boyunca devlet olgusunun sürekli bir ayrıcalıklı sınıfın verasetle devrolunduğu bir mülk olduğunu belirtmiştir. Ona göre devlet, tarihin ilerleyen süreci içerisinde önce klerikal sınıf sonra burjuva ve son olarak da bürokrasi sınıfının ayrıcalığını tesis etmiştir (Bakunin, 2014: 289). Bu noktadan hareket eden Bakunin, Marx'ın "proletarya diktatörlüğü" sürecinin de yeni bir aristokrasi sınıfı oluşturacağını, halkın alt tabakaları olarak görülen "lumpen proletarya" ile köylü sınıfın bu oluşan kentli öncü sınıf tarafından yönetilerek özgürlüklerinden mahrum kalacağını, bu yeni sınıfın devleti kendi çıkarı için kullanacağını iddia etmiştir (Bakunin, 2019: 133-134).

Ona göre Marx'ın savunduğu "otoriter komünizmin" temel ilkesi tüm çalışmanın devlet adına yapılması, ücretin devlet tarafından ödenmesi, tek mülk sahibi haline gelecek olan devletin aynı zamanda tek kapitalist, banker, tefeci, örgütçü ve tüm ulusal emeğin yöneticisi ve dağıtıcısı olmasıdır⁷ (Bakunin, 2019: 106). Yine Bakunin için tarihin en aristokratik, en despotik ve en kibirli entelijensiyasının hükümranlılığına neden olacak olan bu devlet, halkta bir hoşnutsuzluk meydana getireceği için, kendi bekasını korumak adına halkı denetim altında tutmak zorunda kalacak ve büyük bir silahlı güç kuracaktır; Marx'ın kurguladığı devlet, ne kadar demokratik ve sosyalist vaatlere sahip olursa olsun, istisnasız tüm diğer devletler gibi özünde despotik ve baskıcı bir karakter arz edecektir⁸ (Bakunin, 2019: 119-121). Bakunin bu durumu "*Sosyalizm olmadan özgürlük ayrıcalık ve adaletsizliktir. Özgürlük olmadan sosyalizm kölelik ve vahşettir.*" sözüyle özetler (Bookchin, 2020, s. 159). Yine Bakunin'in "*Marksistler programımızı tümüyle reddetmezler. Yalnızca bizi, tarihin ağır akışını hızlandırıp aşamaları atlamak ve birbirini izleyen evrim aşamalarına ilişkin bilimsel yasayı gözden kaçırmakla suçlarlar.*" (Bakunin, 2019: 134) şeklindeki sözleri idealize ettikleri düzene yönelik devlete biçilen rol anlamında Marksist kuram ile anarşist kuram arasındaki açık farkı ortaya koyan özellik taşıyor. Bu noktada anarşistler Marksistleri "iktidar tuzağına düşmekle" itham ederken

⁷ Marx'a yönelik eleştirilerini yer yer sertleştiren Bakunin'e göre "otoriter komünizmin" kuramcısı Marx, devleti kültüştüren ve güce tapan bir düşünceye sahiptir. Bu nedenle Marksistler, başka devletlerin varlığını, güç fetişizmini, fetih politikalarını ve tüm insanlık arasındaki düşmanca ilişkileri kabul etmek durumundadırlar (Bakunin, 2019: 110-111).

⁸ Konunun bu boyutu bir yana, Marx ve Engels'in "proletarya diktatörlüğü" yolunda bir yöntem olarak benimsediği demokratik siyasal katılım konusuna da Bakunin şiddetle karşı çıkmıştır. Cutler'in aktardığına göre Bakunin için oy vermek burjuva dünyasına katılmak ve onlarla uzlaşmak anlamına gelmektedir (Cutler, 2014: 22-23). Bu anlamda Bakunin'e göre "toplum sözleşmesi" ile kurulduğu varsayılan en özgür ve en demokratik ülkelerde bile halk, yasaları doğrudan yapmamakta; ancak kendi adına bir kısım koruyucu ve yönetici azınlığın yaptığı yasalara itaat etmek durumunda kalmaktadır. Bir "toplum sözleşmesi" ile kurulmuş devletin yönetiminde yer alan kişiler ne kadar akıllı, cesur ve bilgili olurlarsa olsunlar mutlak bir surette "eşit olan" insanlar arasından seçilerek olağan bir şekilde ayrıcalık sahibi olmaktadır. Ona göre bu noktada henüz sınıflaşma olmadığı kabul edilse dahi, bir müddet sonra sınıflaşma kaçınılmaz olacaktır. Çünkü insanlar iktidar sahibi olduklarında onun yozlaştırıcı etkisi altına girecekler ve bu bağlamda kibir tohumları büyüyerek yönetilen kişileri hor görme süreci başlayacaktır (Bakunin, 2019: 118-132).

Marksistler anarşistleri aceleci olmakla eleştirmiştir. Kuşkusuz, Marx'ın tarihe determinist ve lineer yaklaşımı bunda etken görünmektedir.

Marshall'a göre Bakunin'in Marksist devlet kuramına yönelik eleştirileri tarihsel deneyimler neticesinde kendini kanıtlamıştır. Çünkü 20. yüzyılda gerçekleşen devrimler sonucunda hepsi merkezi, bürokratik ve militarist bir yöne sahip olan sosyalist devletler Bakunin'in "işçi aristokrasisi" ve elit bir azınlığın halkı dikte etmesine yol açacağı argümanlarını kanıtlar bir yozlaşma içine girmiştir. SSCB bunun en bilinen örneklerindendir (Marshall, 2019: 434). Bu tarihsel örnek, Michel Foucault'un da belirttiği gibi, sadece bir muhafız değişikliğinden ibarettir (Foucault, 1977: 218-233).

Söz konusu deneyimlere yorum getiren Newman'a göre devlet, kendi gündemine göre hareket etmektedir. Devlet, zaman zaman farklı kılıklar içinde, Marx'ın tasavvurundaki gibi "proletarya diktatörlüğü" şeklinde de olsa, kendini kalıcı hale getiren bir yapıya sahiptir (Newman, 2014: 64). Gerçekten de, Marksist kuramın devletin görece özerkliğine yönelik argümanı ile birlikte değerlendirildiğinde, onun modern devlete atfettiği sınıfsallık bir düzeyde aşınmakta ve devlet, neredeyse her organik varlığın yaşamsal motivasyonu bağlamında olduğu gibi, kendi bekasını yine kendisi için gerekli hale getirebilmektedir. Bu anlamda Marx, tarihsel pratiklerin de gösterdiği gibi kendi "olması gerekeninde" devlete atfettiği nihai sonuçla birlikte açık bir yanılgıya düşmüştür. Bununla birlikte, Bakunin de kendi "olması gerekeninde" ciddi paradokslara sahiptir.

Ona göre eşitlik ve özgürlük, devletin himayeci ve üstün eylemiyle kurulmamalı, tam tersine emeğin ve kolektif mülkiyetin kendiliğinden gelişen örgütleri, federal üretici birlikleri ve bölgesel federasyonlar aracılığıyla oluşmalıdır (Bakunin, 2019: 96-97). Onun tasavvurunda toplum, özerk olmaları şartıyla en küçük birimden başlamak üzere sırasıyla, bireyler, birlikler, komünler, eyaletler, bölgeler ve "Uluslararası Devrimci Halklar Federasyonu" olarak örgütlenmelidir. Yani toplumsal yaşamın örgütlenme biçimi devlet gibi yukarıdan aşağı değil aşağıdan yukarıya özgür birlik ve federasyon ilkeleriyle uyumlu olacak bir şekilde yeniden tasarlanmalıdır (Bakunin, 2023: 81-89).

Ona göre toplumsal örgütlenmede kararlar doğrudan toplum tarafından çoğunluk oyuyla alınmalı ve komün toplumu, bütün görevlileri, yasa yapıcıları, yargıçları seçmeli ve bu yöntemle bireylerin özgürlüğü sağlanmalıdır. Yine, toplumun kurallarına uymayan kişiler toplumsal yasalara göre cezalandırılmalı; ceza alan bireylerin, üyesi olduğu birlik, komün ya da diğer birimlerden ayrılma ve bu sayede cezadan kurtulma hakları da saklı tutulmalıdır (Bakunin, 2023: 82-85). Ayrıca Bakunin, yapılacak toplumsal devrim sonrasında oluşacak komünlerin hak ve yükümlülüklerini tanımlayan bölge düzeyinde parlamento ile ilgili komünler arasında oluşabilecek potansiyel anlaşmazlıkları çözüme kavuşturacak seçilmiş bir

mahkeme tasavvur etmiş ve buna “hükümet” adını vermiştir (Bakunin, 2023: 86; Marshall, 2019: 398-399).

Tasavvur ettiği toplum düzeni bir yana, Bakunin, bu düzene ulaşmak için “yeni bir devrimci devlet” olarak tanımladığı ve devrimin gerçekleşmesine vesile olacak gizli ve evrensel bir “Uluslararası Kardeşler Birliği” kurulmasını savunmuştur. Ona göre bu örgüt bir çeşit “devrimci genelkurmayın” kılavuzluğunda toplumsal devrimin öncüsü olmalıdır. Bakunin’in özellikle şu sözleri dikkat çekicidir: *“Anarşiyi öne çıkarmalıyız ve açık iktidar biçiminde değil, bütün müttefiklerimizin kolektif diktatörlüğü ile hilesiz, resmi unvanları olmayan, resmi hakları olmayan ve bu nedenle iktidar tuzağına düşmediği sürece daha da güçlenen bir diktatörlükle, halk fırtınasının orta yerinde devrime yol gösteren görünmez kaptanlar olmalıyız.”* (Marshall, 2019: 403-409). Birebir alınan bu cümle ile Bakunin’in “anarşi” hedefine “kolektif diktatörlükle” ama “iktidar tuzağına düşmeden” gidilmesi tasavvurunda son derece açık bir paradoksun izleri görünür hale gelir. Eleştiriyi derinleştirmek gerekirse, Marshall Shatz’a göre Bakunin’in “görünmez diktatörlük” çağrısı ile gizli dernekler ve militanlardan oluşan küçük öncü gruplar dâhilinde devrim gerçekleştirme fikri, otoriter ve baskıcı riskleri kendi içinde barındırmakta ve bu nedenle kendi içinde paradoks teşkil etmektedir (Shatz, 1971: 164). Gerçekten de, Bakunin’in gerek tasavvur ettiği toplum düzeninin özünde hiyerarşik bir yapılanma içermesi gerekse de bu düzenin gerçekleştirilmesine yönelik savunulan “devrimci yöntem”, Marx’ın otoriteryen tasavvurundan pek bir farklılık içermemektedir. Bu anlamda Shatz’ın argümanını destekler nitelikte olan Cantzen’e göre Bakunin, diğer anarşist kuramcılar içinde en az “anarşist” olandır (Cantzen, 2015: 143).

Mevcut eleştirileri Newman’ın şu soruları ile derinleştirmek de mümkündür: İnsanların iktidar olmaya yönelik özsel bir istekleri varsa (hatırlanacağı üzere Bakunin’in insan doğası tasavvurunda bu husus yer alır), o zaman insan, iktidarı ilga etmeyi amaçlayan bir devrimin, iktidarı ele geçirmeye çalışan bir devrime dönüşmeyeceğinden nasıl emin olabilir? Başka bir deyişle, insan anarşist bir devrimin Marksist öncü devrimden herhangi bir farkı olacağından nasıl emin olabilir? (Newman, 2014: 100).

Mevcut soruların yanıtını yine Newman farklı şekillerde vermektedir. Bu anlamda onun belirttiği kadarıyla Foucault’ya ve bir dereceye kadar Max Stirner’a göre iktidar ilişkileri toplumsal yaşamda kaçınılmazdır ve bu durum, iktidara karşıtlığının sonucunda onunla toplum arasında özsel bir bölünme olduğunu öngören anarşizm için sorunların tam olarak ortaya çıktığı noktadır (Newman, 2014: 41). Ona göre anarşizm, özcü bir gözle baktığı insan doğasını kutsarken ve onu “kirlenmemiş bir kalkış noktası” haline getirirken, yıkmaya niyetlendiği iktidar söylemini yalnızca yeni bir surette yeniden kurmaktadır (Newman, 2014: 120).

4. Sonuç

Benzer ya da aynı hedefe sahip olmak, hedefe giden yolların çeşitli olması sonucu ile birleştğinde mutlak anlamda rotaların ayrılmayacağı bir kurgu oluşturmaz. Siyasal ideolojilerin fraksiyonlara ayrılması hatta neredeyse aynı ideallerin farklı ideolojiler altında savunulması bunun açık örneğini gösterir. Bu anlamda Marksist ve anarşist devlet kuramının çatışması, Marx ile Bakunin'in Birinci Enternasyonal dahilinde belirgin hale gelen tarihsel yerini korumakta ısrarcıdır. Bununla birlikte, devletin "sınıfsal bir araç" olduğu konusunda iki kuramcı da açıkça anlaşır. Devlete sınıfsal bir karakter atfetmek ise sınıf kavramına yüklenen anlamı ortaya koymayı gerekli kılar.

Marx'ın perspektifinde sınıf kavramı daha çok mülkiyet ve dolayısıyla iktisadi ilişkilerle ilgili iken; Bakunin sınıfı daha geniş yorumlar. Bu anlamda Bakunin için sınıf iktisadi bir yön barındırmakla birlikte kimliğe işaret eder gibi görünmektedir. Özellikle Hristiyan teolojisinde tarihi bir gerçeklik olan klerikal yapıyı ve yöneticileri "sınıf" söylemine dahil eden Bakunin, Marksizmde sınıf ile kimliğin açık ayrışmasını birbirine yakınlaştırır.

Konuya bir yorum getirmek gerekirse, üretim süreçlerinin mülkiyet ilişkileri, mülkiyet ilişkilerinin ise yönetim süreçleri ile bağlantısı düşünüldüğünde iktisadi dinamiklerin toplumsal düzene ciddi etkisi açık hale gelir. Yine tarihi bağlamda kral-devletlerin toprak mülkiyeti ile açık ilişkisi ve Fransız Devrimi örneğindeki gibi tarihsel kırılımların sınıfsal karakteri, mülkiyet-sınıf-devlet ilişkisinin bağlantısını ortaya koymada etkilidir. Ancak, devleti salt sınıfsal; sınıf kavramını ise salt iktisadi dinamiklere indirgemek, kavramlara yönelik sığ bir bakış açısı sunar. Tarihsel olgular göstermektedir ki, bazı toplumlarda sınıfsal düzen ırksal yapıyla ile belirlenmiştir. Dolayısıyla, sınıflı topluma yönelik her itiraz mutlak anlamda iktisadi eşitlik kaybı taşımaz.

Marx'ın "sınıfsız toplum" idealine yönelik iktisat-merkezci anlayışı, onu devletin proletarya tarafından ele geçirilmesini yöntem olarak sunmasına yöneltmiştir. Ancak tarihsel deneyimlerin, ideolojilerin "geleceğe dönük" projelerini zaman zaman altüst ettiği izahı varestedir. Açık bir ifadeyle, Marx'ın "proletarya diktatörlüğü" yanılgısı, çok sayıda Marksist (sosyalist) devletin, "kendi egemenliğine son vermek" yerine giderek büyüyen yozlaşmış yapılara dönüşmesiyle net bir biçimde açığa çıkmıştır. Bu sonuçla Marx, insanın içinde bulunduğu şartlara göre değişebilen bir doğaya sahip olduğunu belirtmesine rağmen proletaryaya mensup insanların "proletarya diktatörlüğü" formunda elde edeceği büyük güç nedeniyle yozlaşacağı riskini gözden kaçırmıştır. Bu durum Marx'ın, insan doğasının değişkenliğini, yine iktisat-merkezci bir bakışla, yabancılaşma kavramına odaklamasının da olumsuz etkisini gösterir niteliktedir. Diğer bir ifadeyle, tarih göstermiştir ki yıllarca süregelen ve olumsuz atfedilen her toplumsal olguyu, otoriter bir yöntemle tersyüz etme çabası, bazen açıkça başarısız olmuştur. Bu anlamda Bakunin'in "proletarya diktatörlüğüne" yönelik

öngörülerinin gerçeklik payı, yukarıda da belirtildiği gibi, alan üzerine çalışan kişiler tarafından açıkça onaylanmıştır. Ancak bu durum, Bakunin “anarşizminin” çelişkilerini ortadan kaldırmamaktadır.

Konuya açıklık getirmek gerekirse, Bakunin’in insanın değişkenliği ile bağlantılı olarak “hayvanilikten” çıkması sonucu artık “ahlaki”, “rasyonel” bir karakter taşıdığını öne sürmesi, onun devleti “gereksiz” görmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Bakunin’in anti-sosyal davranışların insan bireylerinden kaynaklı olmayıp toplumsal nitelik içerdiğini savunması, onun insan doğasına yönelik bakışının iyimser tarafını daha da yoğunlaştırır. Ancak bu noktada Bakunin’in devlete yönelik aşırı sekte ve hoşgörüsüz yaklaşımını sorgulama nedeni ortaya çıkar. Şayet insan birey olarak “iyi” iken “toplumsal koşullardan dolayı” anti-sosyal davranışlar gerçekleştiriyorsa, devleti ilga etmeye çalışmanın mantığı nedir? Bu noktada Bakunin’in sınıflı toplumu ortadan kaldırmak için devleti yıkmayı savunması, genel anlamda devletin “düzen” kavramı ile olan ilişkisini açıkça göz ardı etmek anlamına gelir. Özellikle insanın değişkenliğinin bir nedeni olan eksiklik ve eksikliğinin bir sonucu olan toplumsallık, düzeni ve dolayısıyla üst bir otoriteyi kaçınılmaz kılar. Aslında Bakunin de “olması gerekeninde” bu gerçeklikten kendini kurtaramamıştır. Onun, toplumun kendi kendini geleneklerle yönetmesini savunan argümanı bunu gösterir niteliktedir.

Gelenek kavramını basit anlamda toplumsal normlar olarak düşündüğümüzde, kavramın toplumun otoritesini yansıttığı belirgin hale gelir. Bu nedenle, devlete içkin olan yasaları kaldırıp toplumun normlarına alan açmak, iktidarı tamamen ortadan kaldırmak yerine onun öznesini değiştirmek anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle, Bakunin “anarşizmi” devletin yerine toplumun otoritesini geçirerek kendi içinde paradoksal zemine düşer. Ancak Bakunin “anarşizminin” tek paradoksu bununla sınırlı değildir.

Bakunin, Marx’ın “proletarya diktatörlüğüne” en sert eleştirileri getirirken, eşit ve özgür toplum idealine ulaşmada Marx’ın “proletarya diktatörlüğüne” benzer bir yapının “anarşist” devrime öncülük etmesini önererek yine ciddi bir paradoksa düşmüştür. Nitekim devrime öncülük edecek bir “genelkurmayı” ve “diktatörlüğü” yöntem olarak sunması, yargı ve ceza gibi doğrudan devleti çağrıştıran araçlar ile toplumsal düzenin sağlanmasını ve “hükmetmek” fiilinden türeyen bir kavram olan “hükümeti” idealize etmesi, Bakunin’in ne kadar anarşist olduğunu tartışmalı hale getirir. Çünkü Bakunin bir iktidar formu olan devleti ortadan kaldırıp yerine daha farklı bir iktidar formu tasavvur ederek onu, tıpkı Marx gibi, yeniden kurar. Bu sonuçla, Bakunin, kuramsal anlamda bile nereye ilerlediği belirli olmayan çıkmaz bir yola girip adeta oradan geri dönmüş bir görünüm arz ederken; Marx’ın kuramı, pratik anlamda tarihin gerçeklik duvarına sert biçimde çarpmıştır.

Kaynakça

- Althusser, L. (2002). *Marx İçin*. (Çev. I. Ergüden) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bakunin, M. (1998). *Devlet ve Anarşi*. (Çev. M. Uyrkulak) Ankara: Öteki Yayınevi.
- Bakunin, M. (2014). Basel Kongresi Konuşmaları. R. M. Cutler içinde, *Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871* (Çev. D. Evci) (ss. 213-216). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Enternasyonal'in İsviçreli Üyelerine Üç Konferans. R. M. Cutler içinde, *Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871* (Çev. D. Evci) (ss. 51-98). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Enternasyonal'in İsviçreli Yoldaşlarına Açık Mektuplar. R. M. Cutler içinde, *Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871* (Çev. D. Evci) (ss. 275-292). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Fizyolojik Ya Da Doğal Vatanseverlik. R. M. Cutler içinde, *Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871* (Çev. D. Evci) (ss. 293-311). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2019). *Tanrı ve Devlet*. (Çev. S. Ergün) İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Bakunin, M. (2023). Devrimci El Kitabı. S. Dolgoff içinde, *Bakunin: Hayatı - Mücadelesi - Düşünceleri* (Çev. C. Atıla) (ss. 80-100). İstanbul: Kaos Yayınları.
- Bank, B. (2012). Kapitalist Devlet Üzerine Geliştirilen Kuramsal Tartışmalar: Poulantzas, Miliband ve Laclau. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, (23), 1-28.
- Bekmen, A. (2021). Marksizm: "Praksis" in Teorisi. H. B. Hekimoğlu (Örs) içinde, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (ss. 163-252). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bookchin, M. (2020). *Anarşizm, Marksizm ve Solun Geleceği*. (Çev. G. Demir) İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Cantzen, R. (2015). *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum: Özgürlük - Ekoloji - Anarşizm*. (Çev. V. Atayman) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cutler, R. M. (2014). Giriş. R. M. Cutler içinde, *Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871* (Çev. D. Evci) (ss. 15-47). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Foucault, M. (1977). Revolutionary Action: Until Now. In D. F. Bouchard, *Language, Counter-Memory, Practice* (pp. 218-233). New York: Cornell University Press.
- Geras, N. (1983). *Marx and Human Nature*. London: Verso.

- Jessop, B. (2021). *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*. (Çev. A. S. Özcan) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Karababa, E. (2022). Marx'ın İnsan Anlayışına İlişkin Çağdaş Bir Tartışma: İnsan Doğası İnsana Özgü Nitelikler İle Sınırlandırılabilir mi? *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 231-248.
- Küçük, A. B. (2022). *Siyasal Ahlakın Soykütüğü*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Marshall, P. (2019). *Anarşizmin Tarihi: İmkansız İstemek*. (Çev. Y. Alogan) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Marx, K. (1975). The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte. In K. Marx, *Collected Works* (pp. 99-197). London: Lawrance & Wishart.
- Marx, K. (2017). Gotha Programının Eleştirisi. G. Ateşoğlu içinde, *Seçme Yazılar* (ss. 604-610). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marx, K. (2017). Kutsal Aile. G. Ateşoğlu içinde, *Seçme Yazılar* (ss. 174-197). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (1965). *The German Ideology*. London: Lawrance & Wishart.
- Marx, K., & Engels, F. (2020). *Komünist Manifesto*. (Çev. C. Üster, & N. Deriş) İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Maximoff, G. P. (1953). *The Political Philosophy of Bakunin: Scientific Anarchism*. London: The Free Press of Glencoe.
- Newman, S. (2014). *Bakunin'den Lacan'a: Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu*. (Çev. K. Kızıltuğ) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Newman, S. (2024). *Postanarşizmin Politikası*. (Çev. C. Sili) İzmir: Livera Yayıncılık.
- Poulantzas, N. (1969). The Problem of Capitalist State. *New Left Review*, (58), 67-78.
- Rockmore, T. (2014). *Marksizmden Sonra Marx: Karl Marx'ın Felsefesi*. (Çev. H. Türker) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sayers, S. (1998). *Marxism and Human Nature*. London: Routledge.
- Sayers, S. (2007). Individual and Society in Marx and Hegel: Beyond the Communitarian Critique of Liberalism. *Science & Society*, 71(1), 84-102.
- Shatz, M. S. (1971). *The Essential Works of Anarchism*. New York: Bantam.
- Tucker, R. C. (1972). *Philosophy and Myth in Karl Marx*. London: Cambridge University Press.
- Venable, V. (1945). *Human Nature: The Marxian View*. New York: Meridian Books.